

DE TWEEDE WERELDOORLOG

Een beknopte geschiedenis

Norman Stone

De Tweede Wereldoorlog

Norman Stone

De Tweede Wereldoorlog

Een beknopte geschiedenis

Omniboek

© Uitgeverij Omniboek, 2014
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.uitgeverijomniboek.nl

Oorspronkelijk verschenen onder de titel *World War Two: A Short History* bij Allen Lane in 2013.

© Norman Stone, 2013
Vertaling Geraldine Damstra (Littera Scripta)
Omslagontwerp Garage BNO
Opmaak binnenwerk GBU grafici

De rechten van de Nederlandse vertaling berusten bij Uitgeverij Omniboek

ISBN 978 90 5977 931 0
ISBN e-book 978 90 5977 932 7
NUR 689

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

<i>Inleiding</i>	8
1: Het interbellum	24
2: De opkomst van Duitsland	48
3: Operatie Barbarossa	70
4: Pearl Harbor en Noord-Afrika	94
5: De ommekeer in Rusland	116
6: Fanatisme en haat, verwarring en vertraging	136
7: Nazisme en communisme	156
8: West en oost	174
9: Het einde	196
10: De nasleep	214
<i>Kaarten</i>	226
<i>Dankbetuiging</i>	233
<i>Bronvermelding</i>	234
<i>Register</i>	240

Lijst van kaarten

- 1.** Europese politieke grenzen, ca. 1923
- 2.** Grootste omvang van het nazirijk, herfst 1942
- 3.** De Tweede Wereldoorlog in Azië en de Pacific, 1941-45

Inleiding

Het Europa van 1914 toont grote luister als je kijkt naar de belangrijke monumenten in de Europese hoofdsteden die in deze periode werden gebouwd. Ze hebben iets triomfantelijks: The Mall in Londen, het centrum van het Britse Rijk dat een kwart van het landoppervlak op aarde besloeg; de nieuwe Hofburg in Wenen, waar iedereen zich een expositiestuk moet hebben gevoeld in het museum dat de stad weldra werd; het Millenniummonument in Boedapest, ter herinnering aan de komst van de Hongaren naar Centraal-Europa, duizend jaar geleden; het enorme monument voor Victor Emmanuel II in Rome. Een tijdje daarvoor had Napoleon zijn invloed in Parijs doen gelden, en het triomfalisme van die periode is vooral zichtbaar in de Pont Alexandre III. Of het nu in Europa was of in Amerika, je moest je gedragen alsof je heer en meester was van het heelal. Zelfs de kleinere hoofdsteden – zoals Brussel, dat heerste over de Congo – hadden hun eigen pompeus vertoon. Het spectaculairste vertoon was niet te zien in Europa maar in de stad New Delhi, het ‘juweel van de Britse kroon’, vormgegeven door Sir Edwin Lutyens. Onderkoning Lord Curzon zei in 1904 dat de Britten over Indië moesten heersen ‘alsof het voor eeuwig was’. In werkelijkheid vertrokken ze in 1947 weer, en tegen die tijd waren al deze prachtige hoofdsteden kapotgeschoten als gevolg van de oorlog of zagen ze er in elk geval zeer verwaarloosd uit. Het centrum van Berlijn was één grote puinhoop, en op de Siegesallee starden de pompeuze standbeelden uit over een wildernis van onkruid, verbrande heesterhagen en de dode lichamen van dieren die ontsnapt waren uit de nabijgelegen die-rentuin. De eeuw begon met de pracht en praal van de begrafenis van koningin Victoria, waarvoor alle wereldheersers naar Londen

kwamen, maar was nog niet eens halverwege of de hele vertoning van het imperium kreeg in 1945 haar eigen begrafenis.

Tussen het begin van de Eerste Wereldoorlog en het einde van de Tweede zat slechts dertig jaar en die waren – met een korte onderbreking in de tweede helft van de jaren twintig – verwoestend. Tot 1914 geloofde iedereen, afgezien van een aantal pessimistische schrijvers, in ‘de vooruitgang’. H.G. Wells was de belangrijkste vertolker van dit gevoel: de wetenschap zou de mensheid redden [van de ondergang]. In 1945 was Wells – in zijn laatste boek: *Mind at the End of Its Tether* – alleen nog maar zeer pessimistisch. Toch bleek hij het wederom bij het verkeerde eind te hebben. Na 1945, of op z’n laatst na de lancering van het Marshallplan in 1947, was er alleen maar vrede en voorspoed, en aan de nachtmerrie die dertig jaar had geduurd, kwam langzaam een einde. De wereld, in elk geval de westerse, keerde terug naar een vroeger patroon, dat van het eind van de negentiende eeuw. Tijdens de laatste veertig jaar van die eeuw had de economie haar grootste sprong voorwaarts van de moderne geschiedenis gemaakt, bezien van het punt waar men vandaan kwam. Paard-en-wagen waren vervangen door de auto; het ziekenhuis werd een plek om te genezen in plaats van te sterven aan infecties of alleen maar pijn te lijden; film, luchtvaart, psychoanalyse, wolkenkrabbers, telefoon: allemaal producten van die tijd. De levensverwachting schoot omhoog, de bevolking verdubbelde. Het culturele leven in die tijd was ook geweldig. In 1910 was de wereld voor een natuurwetenschapper één groot wonder. Je kon zonder paspoort en zonder dat het veel geld kostte naar internationale bijeenkomsten georganiseerd door de Belgische industrieel Ernest Solvay, en daar met de scherpzinnigste breinen ter wereld – Henri Poincaré, Albert Einstein, Marie Curie – discussiëren over de wis- en natuurkunde. In de meeste landen hadden er onderwijskundige hervormingen plaatsgevonden, waardoor het

middelbaar onderwijs van die tijd beter was dan de universiteiten van nu. De mensen kenden de Bijbel en de klassieken van hun land; in de uitvoerende muziek was het niveau zeer hoog; er werd veel gepubliceerd en serieuze schrijvers als Thomas Mann of componisten als Richard Strauss werden rijk (omdat ze beiden *heel* voorzichtig omgingen met hun geld). Het pessimisme van de schrijver was echter terecht, want uit dit alles kwam wel de Eerste Wereldoorlog voort en daaruit weer de Tweede. Hoe dan?

Kortgezegd is het antwoord natuurlijk: door Duitsland. Otto von Bismarcks creatie was één groot succesverhaal; de leiders van het land stonden echter in zijn schaduw. De Duitsers beschouwden de Slaven steeds meer als inferieur. De Polen trokken met miljoenen tegelijk in westelijke richting naar Silezië en het industriegebied aan de Ruhr. Het kostte hun generaties om te assimileren. De Pruisische koningen waren daarom gedwongen Pools te leren, en de eerste die zijn zoon verbood dat te doen, was de kort regerende vader van Kaiser Wilhelm II. De relatie tussen Pruisen en Rusland was over het algemeen heel goed, de heersers van dat land waren sowieso meestal Duits of werden sterk beïnvloed door Duitsers. Dat veranderde echter in de jaren negentig van de negentiende eeuw, toen Rusland gezien werd als achtergebleven en barbaars. Ook ging het een militair bondgenootschap aan met Frankrijk, Duitslands rivaal, met in ruil daarvoor een groot bedrag aan Franse investeringen. In 1914 begonnen die zich terug te betalen. Rusland trok snel bij en er was groot alarm in Duitse militaire kringen dat, mocht het komen tot een tweefrontenoorlog, ze verpletterd zouden worden. Die alarmbellen betroffen een breed gebied. Er was Oostenrijk-Hongarije, het Habsburgse Rijk, duidelijk in verval. En er was het Ottomaanse Turkije, overduidelijk verwickeld in hetzelfde proces. De Turken probeerden niettemin zowel de olietoevoer uit Irak als de Bosporus te controleren, waarlangs de voor Rusland zeer belangrijke graanhandel en nog

veel meer plaatsvond. Toen de doorgang in 1911-12 kortstondig werd gesloten, ging ook de economie in Zuid-Rusland bijna ten onder. Wat dit betreft, lagen Duitsland en Rusland op ramkoers.

Het probleem was, dat Duitsland naast Rusland ook nog andere vijanden had gemaakt. De Fransen hadden zich er nooit echt bij neergelegd dat ze in 1870 het onderspit delfden tegen Bismarck, en zij spaarden kosten noch moeite voor het herstel: ze bouwden een enorm leger op (zelfs monniken werden opgeroepen voor militaire dienst), een slagvaardige vloot en een ambitieuze buitenlandse politiek, die ze voerden samen met Rusland. De Franse vijandigheid was echter hanteerbaar, zolang de Britten neutraal bleven. En laat dat nu net de grootste fout zijn die de Duitsers rond de eeuwwisseling maakten. Ze waren van plan een marine op te bouwen, met het oog op wat ze noemden de *Welt-politik* – de wereldpolitiek – ofwel de opbouw van een wereldrijk. Hun schepen waren echter anders dan die van de Britten of de Fransen. Die waren ontworpen om de wereld mee rond te varen, ter verdediging van de overzeese handel en bezittingen, en moesten dus genoeg capaciteit hebben om kolen te laden, maar hadden in ruil daarvoor wel een minder zware en dus minder dikke pantserbekleding. De Duitse schepen werden gebouwd met zeer weinig capaciteit om kolen te laden, dus konden zij meer gewicht steken in extra pantserbekleding. Het duurde even voordat de Britten zich realiseerden dat de Duitse oorlogsschepen echt alleen maar bedoeld waren om in de Europese wateren te blijven, en dat ze minder kwetsbaar waren dan de dunwandige Britse schepen. Het hele punt van de Duitse marine was, dat ze de Britten wilden koeioneren c.q. chanteren om concessies te doen aan Duitsland wat betreft de uitbreiding van hun rijk. Die concessies betroffen in de eerste plaats China, maar later ook het Midden-Oosten, de landen van het oude Ottomaanse Rijk. Vóór 1914 vormden Duitse schepen die de Noordzee op werden gestuurd, dezelfde dreiging

als Hitlers luchtmacht vóór 1939. De Britten waren daar absoluut niet van onder de indruk, ze zochten gewoon elders bondgenoten. Het verbond met Japan in 1902 verminderde de last van hun verantwoordelijkheden in het Verre Oosten. In 1904 sloten de Britten een semibondgenootschap met Frankrijk, de *Entente Cordiale* ('vriendschapsverdrag'). Op het eerste gezicht was dit een overeenkomst aangaande de koloniën in Noord-Afrika. Er was strijd geweest over Egypte, waar de Britten een protectoraat hadden gevestigd met uitsluiting van de Fransen. Die hadden zich op hun beurt gevestigd in Marokko en behoefden internationale steun. Dit was de deal: Marokko voor Frankrijk, Egypte voor Engeland. Achter de schermen werden er afspraken gemaakt over de wateren: de Britten hielden toezicht op de Noordzee, de Fransen op de Middellandse Zee. Deze verdragen werden later uitgebreid, toen de Britten een deal sloten met de Russen en – na 1911 – plannen maakten voor militaire hulp aan Frankrijk als dat aangevallen zou worden door de Duitsers. Freud definieert een neurose als de situatie waarin iemands ergste nachtmerries bewaarheid worden; dat was de situatie waarin Duitsland verkeerde.

Een van de beroemdste Duitse boeken over de Eerste Wereldoorlog, is *Krieg der Illusionen*. Het is merkwaardig te zien hoe een stel hoogopgeleide mannen vol vertrouwen dingen voor waar aannamen die totaal verkeerd bleken te zijn. De lijst is oneindig: dat je het als wereldrijk altijd beter kreeg, dat je niet zonder slag-schepen kon, dat het hebben van goud een soort krediet betekende, dat blokkade van de export leidde tot een revolutie, dat je met fort en invasie kon tegenhouden, dat je met het juiste moreel de strijd won. Het ging veel over de nationale eer, maar zoals Falstaff zei: 'Wat is eer? Het is een woord. Wat houdt dat woord "eer" in? Wat is die eer? Lucht.' In 1914 leken de Europese wereldrijken uit elkaar te vallen en was er sprake van een geopolitieke aardverschuiving, in die zin dat Rusland eindelijk zijn potentieel

realiseerde. De Duitsers raakten in paniek, en de leiders van dat land probeerden een soort Verenigd Europa op te zetten, geregeerd vanuit Berlijn, waarin de belangrijkste delen van een uiteengevallen Rusland zouden worden opgenomen. De laatste grote illusie was dat de oorlog maar van korte duur zou zijn. Waarna de Europeanen tijdens de Slag bij de Marne op 9 september 1914 – die één groot fiasco werd – werden geconfronteerd met de realiteit van de moderne oorlogvoering. Vóór 1914 werd Europa geteisterd door een combinatie van sociale conflicten en het imperialistisch nationalisme. In 1917 deed die zich [opnieuw] in volle hevigheid gelden, toen er in Rusland een communistische revolutie uitbrak en de Verenigde Staten zich in de oorlog mengden, hetgeen het einde betekende voor het Europese imperialisme. De verdragen waarmee een einde kwam aan de Eerste Wereldoorlog, waren een ongemakkelijk compromis, en ze hebben nooit veel rechtsgeldigheid gehad, noch in morele zin, noch feitelijk.

Er werd in Parijs onderhandeld over de vrede, en het verdrag werd in juni 1919 ondertekend in Versailles. Daarmee kwam er een einde aan de oorlog, maar het was ook een oefening in illusies. Zoals een Fransman het zei: het ging er hard aan toe, maar eigenlijk nog te zacht. De situatie in 1919 was gekunsteld. Duitsland en Rusland waren van het toneel verwijderd, en Groot-Brittannië en Frankrijk leken de wet voor te schrijven in Europa. Ze vestigden met behulp van de Amerikanen nieuwe staten in het oosten en in verband daarmee ook in het Midden-Oosten. Er was een groot Polen, groter dan nu, dat zich helemaal uitstrekte in wat voorheen West-Rusland was. De bevolking bestond voor slechts twee derde deel uit Polen, waaronder drie miljoen Joden, tien procent van de bevolking. Dan waren daar Tsjecho-Slowakije en Joegoslavië, multinationale staten met als uitgangspunt Franse steun aan de dominante bevolkingsgroepen, de Tsjechen en de Serviërs. En dan was er nog een groter Roemenië, wat de samen-

stelling van de nationaliteiten betrof vergelijkbaar met Polen. Er werden nieuwe staten bedacht, verdeeld over Ottomaans grondgebied: Irak werd snel in elkaar geflanst uit de drie Ottomaanse provincies Mosul (Koerden, Turkmenen), Basra (sjiitische Arabieren) en Bagdad (orthodoxe soennieten); Syrië en Libanon – alleen zinnig als die landen samen zouden gaan met Irak, anders niet echt; Palestina, het toekomstige Israël, waar zionisten en Arabieren al in 1926 met elkaar op de vuist gingen; Saudi-Arabië, waar het religieus fanatisme snel om zich heen greep. Terugblikkend in 2012 – meer dan een eeuw nadat de Italianen in 1911 het Ottomaanse Libië binnentrokken en daarmee het signaal gaven voor de Eerste Wereldoorlog – is het bijzonder om te zien dat de enige van deze staten die echt werkte, het moderne Turkije was (daar zou je met wat literaire flair misschien ook Ierland bij kunnen nemen, in zoverre dit land ook een naoorlogse creatie is). Het ‘zelfbeschikkingsrecht der volkeren’, zoals vastgelegd in de Vrede van Versailles, werkte niet. Het door de overwinnaars toegejuichte parlementaire bestuur ook niet. Gewichtig stelde men wetten op, en er werden verkiezingen gehouden. (In de ‘Zuidwestelijke Kaukasische Republiek’, die kortstondig tot Noordoost-Turkije behoorde, mochten de kiezers een steen in één van twee blikken trommels gooien, onder het toeziend oog van het Turkse leger.) Duitsland kreeg, met dank aan een groep professoren en andere hoogwaardigheidsbekleders die in Weimar bijeenkwamen, een grondwet met een onberispelijk democratisch karakter. Het referendum werd ingevoerd, er kwamen evenredige vertegenwoordiging, vrouwenkiesrecht, de deelstaten (verreweg de grootste was Pruisen) kregen hun eigen verkiezingen en parlement. Het parlementaire systeem hield moeizaam stand tot 1929, toen stortte de wereldeconomie ineen.

Hoe de ‘Grote Depressie’ kon ontstaan, is de belangrijkste vraag van de twintigste eeuw. Het ‘kapitalisme’, zoals wij het

moeten noemen, was een groot succes geweest. Het westen kreeg daardoor de fatale illusie superieur te zijn, wat leidde tot het ontstaan van deze ‘haastig in elkaar geflanste, waardeloze wereldrijken’ (uitdrukking van Jack Gallagher in zijn boek *New Cambridge Modern History*). Een deel van deze succesformule was wat de econoom Joseph Schumpeter ‘creatieve destructie’ noemde: de conjunctuurcyclus, waarin de luiaards en de hedonisten ten onder gingen en hun have en goed voor een koopje werden overgenomen door actievare concurrenten. In de jaren zeventig van de negentiende eeuw waren de Italiaanse banken bijvoorbeeld haast een lachertje, omdat ze elke transactie tegen het licht hielden en slechts zeer terughoudend krediet verstrekten: deze passieve banken werden overgenomen door Duitse Joden met een vooruitziende blik, die op de lange termijn investeerden in waterkracht. De overnames zorgden voor veel ressentiment onder de verliezers. In 1929 werd het proces echter vernietigend destructief: de Amerikanen trokken hun geld terug uit het systeem, de Duitse mark stortte ineen, het Britse pond volgde, de wereldhandel kromp met twee derde, en Frankrijk kreeg tot 1938 te maken met wat bekend kwam te staan als ‘negatieve groei’. Dit was een ramp, daarmee vergeleken stellen de problemen van nu (2012) niets voor, hoewel de vergelijking weleens wordt gemaakt. In de Verenigde Staten waren vijftienvintig miljoen mensen werkloos, in Duitsland waren dat er zes miljoen. Zelfs toen was dat een vertekend beeld, omdat er veel meer Duitse vrouwen werkloos waren dan er mee werden geteld. Het probleem werd pas opgelost door het land te herbewapenen. Geen wonder dat een groot deel van de intelligentsia opschoof naar links. Toch was de crisis feitelijk het resultaat van de oorlogsschulden, meer in het algemeen van de nerveuze, pessimistische sfeer die de oorlog had gecreëerd. Dat, en de onervarenheid van de Verenigde Staten met hun nieuwe rol als wereldmacht, ging samen met de technologische

veranderingen waardoor mankracht werd vervangen door machines. De crisis die daarop volgde, was feitelijk echter niet zozeer een volledig foute inschatting van het 'kapitalisme' op zich, maar een gevolg van de Eerste Wereldoorlog.

Door de crisis werden ook de parlementaire regeringen uit het zadel gewipt. De Weimarrepubliek was van meet af aan zwak, een mooiweersysteem, waarin het democratische bestuur afhankelijk was van coalities. In 1929 kwam er een vijfpartijencoalitie, die in maart 1930 bij de eerste tekenen van economische neergang in elkaar stortte: de rechtse liberalen vonden dat de werklozen meer voor hun verzekering moesten betalen, de gematigde socialisten beweerden dat de werkgevers meer moesten betalen. Onenigheid over een kwart procent bracht de regering ten val, hoewel er natuurlijk meer aan de hand was. Vanaf dat moment had geen regering nog de meerderheid in de Rijksdag, tot Hitlers aantreden in januari 1933. In Oostenrijk, Polen, Roemenië en Griekenland namen hele en halve dictators het roer over; Spanje kreeg van 1936 tot 1939 te maken met een burgeroorlog. (Hun caudillo, dictator Francisco Franco, was er trots op dat hij elke dag tijdens de rit van het paleis El Pardo naar zijn kantoor in hartje Madrid op de achterbank van zijn auto minstens drieduizend doodvonnissen tekende.) Slechts twee landen ten oosten van de Rijn handhaafden de beschavingsnormen: Tsjecho-Slowakije, als rechtsstaat opgericht langs de lijnen van de oude liberale Habsburgse monarchie; en het conservatieve Hongarije, waar nog de normen en waarden heersten van de ouderwetse aristocratie. In 1922 had Mussolini een triomfantelijke overwinning behaald in een soort kostuumrepetitie voor het fascisme van de jaren dertig. In 1920 was de Italiaanse economie ineengestort, en er volgden twee jaar van bijna-anarchie. Het Italiaanse fascisme kwam voort uit het officierenkorps dat had gediend in de Eerste Wereldoorlog. Het waren mannen die slechts een weg vooruit za-

gen met behulp van een soort fatsoenlijke ‘beschermingsorganisatie’, een voorbeeld dat Hitler later volgde. Die ‘beschermingsorganisatie’ was opvallend succesvol. Tegen 1936 was de Duitse werkloosheid, om welke reden dan ook, gedaald tot een miljoen, en hoewel de levensstandaard spartaans was in vergelijking met die van de Britten, liep de economie weer en voelde iedereen dat er een nieuwe, zelfbewuste geest heerste (waar de meeste Britten instinctief een afkeer van hadden).

Adolf Hitler was echter feitelijk het resultaat van een vacuum, dat hem de [noodzakelijke] argumenten verschafte. Het naoorlogse akkoord zou ondertekend moeten worden door een Volkenbond in Genève, maar eigenlijk was het slechts een kwestie van tijd dat Duitsland zich nogmaals zou doen gelden. De vraag was dan: wat voor Duitsland? Er moest een fatsoenlijke Duitse staat komen, maar met name de Fransen deden alles om dat te ondermijnen. Ze weigerden in 1931 zelfs om samen te werken met de Britten om de Duitse economie aan de praat te houden. De lijst met overbodige fouten is oneindig lang. De democratie van de Weimarrepubliek was veranderd in een presidentiële regering per decreet: de Rijksdag functioneerde niet meer. De gouden standaard, het symbool van de internationale financiële- en handelsorde, werd een last die leidde tot deflatie en die alles onderdrukte, behalve de eigendunk van de centrale bankiers. De Duitsers hadden zich eraan gecommitteerd, deels om te voldoen aan de herstelbetalingen die hun waren opgelegd met de Vrede van Versailles. Het was echter een recept voor massawerkloosheid. De Volkenbond, de Maginotlinie, de Kleine Entente (een militair bondgenootschap tussen Tsjecho-Slowakije, Roemenië en Joegoslavië, maar zonder Polen): ze bestonden alleen maar fictief, en waren nog gevaarlijk ook, want er werd een heel ambtenarenapparaat voor opgetuigd om ze geloofwaardig te houden. Het eerste honderdtal pagina's van *Origins of the Second World War*, ge-

schreven door A.J.P. Taylor, zijn het klassieke relaas hiervan. Natuurlijk werd men in het interbellum achtervolgd door herinneringen aan de Eerste Wereldoorlog. Met name Frankrijk was ernstig verzwakt, en hield alleen de schijn op. In *Dood op krediet* van Louis-Ferdinand Céline staan nauwkeurig de ellendige levens in een of andere volksbuurt beschreven. Het boek is te vergelijken met *Coming Up for Air* van George Orwell, maar dan de bittere versie. Het probleem was, dat de westerse mogendheden Hitler wel toestonden wat ze Gustav Stresemann – de liberale staatsman uit de Weimarrepubliek, die in 1929 overleed – geweigerd hadden. Hitler wilde Duitsland er weer bovenop helpen door in het oosten een rijk te verwerven, vergelijkbaar met het achterland van de Amerikanen en de Britten. Hij merkte dat als hij dreigde met geweld en riep dat hij over een vernietigend leger beschikte, het westen toegaf en hem misschien wel zou helpen als hij zijn blik op het oosten richtte. Daar zou, ten koste van die verachte Slaven, het Duitse rijk worden opgebouwd.

Dat leidde dus tot de Tweede Wereldoorlog, met Hitler als hoeder van de Duitse belangen. Hij was erg populair geworden, omdat hij zich triomfantelijk een weg had gebaad door het web van onwaarheden en hypocrisie waar de Vrede van Versailles voor stond. Hij had ervoor gezorgd dat de Duitse economie weer opbloeiende; miljoenen Duitsers vonden hem een begenadigd en een fascinerende spreker; de Duitsers werden niet langer vernederd en tot armoede gebracht door dat wraakzuchtige Frankrijk. In de loop van dit alles dreef hij echter wel met name de Britten tot grote woede. In de zomer van 1939 meende hij Pools grondgebied te kunnen inpikken zonder dat de Britten zich daarin zouden mengen. Hij sloot toen onverwachts een transactie met Stalin. De Britten konden nu niets voor Polen doen, en ze zouden dat vast ook niet proberen. Hitler maakte echter een misrekening: de Britse politieke klassen kwamen in opstand, en er volgde

een ultimatum. Dat liep uiteindelijk ook uit op een oorlog van Groot-Brittannië, Rusland en de Verenigde Staten tegen Duitsland. Een hernieuwde strijd, deze keer zelfs met nog vernietigender wapens en – dankzij de tank en het vliegtuig – een vele malen grotere mobiliteit op het slagveld dan in 1918. Zes jaar later was de oorlog voorbij en lag Centraal-Europa onwezenlijk in puin. Op de Nederlands-Duitse grens stond een bord met de mededeling: ‘Hier eindigt de beschaving.’ Maar uiteindelijk gingen de zaken erop vooruit: het Duitse probleem werd opgelost, Duitsland werd in veel opzichten een modelstaat, de Amerikanen namen de verantwoordelijkheid die ze in 1919 hadden geweigerd, en de oorlogen lijken tot een onvoorstelbaar verleden te behoren.

Het jaar 1945 was het soort gedenkwaardige moment waarop het ene tijdperk overgaat in het andere. Tot dat jaar werd de wereld gerund door de Europese rijken. Mijn eerste – inmiddels verouderde – schoolboeken leerden me in 1950 wat voor goeds de Britten allemaal wel niet hadden gedaan in Brits-Indië dat, evenals ruim een kwart van de wereldbol, Brits rood was gekleurd. Winston Churchill – de grote aristocraat, geboren (in 1874) in het tijdperk van de Victoriaanse zekerheden, toen er bovendien nog geen elektriciteit was (het eerste elektrisch verlichte landhuis was dat van Lord Salisbury, Hatfield, in 1880) – werd gezien als ouderwets. Hetzelfde gold voor zijn historische rivaal, Adolf Hitler, maar die was op een andere manier ouderwets. Hitler werd in 1889 geboren op de Oostenrijks-Duitse grens, en toen hij tiener was, verspreidde het gebruik van elektriciteit – die miraculeuze energiebron – zich en ontstonden er eindeloos veel nieuwe mogelijkheden voor de bouw, het vervoer, de geneeskunde en de radio. Hitler had later een fascinatie voor machines, meer nog dan Churchill, die met name geïnteresseerd was in de militaire aspecten daarvan. In de grensstreek tussen Oostenrijk en Duitsland

heerste er veel wrok tegen de tirannie van de katholieke kerk, die ooit met veel geweld de protestanten had onderdrukt, en Hitler groeide op met een intense afkeer van de christelijke ethiek. Dat dreef hem in zijn jonge jaren, en met hem veel anderen, veel meer dan de Jodenhaat. Die pikte hij (volgens Brigitte Hamann, een uitstekende historica die het oorspronkelijke bewijsmateriaal bestudeerde) pas veel later op, en hij achtervolgde zelfs een al wat ouder Joods stel uit Wenen dat hem vroeger hielp als hij tijdens de verkoop van zijn aquarellen aan toeristen, onderdak zocht in hun winkel als het regende. Adolf Hitlers type nationalisme – gebaseerd op de technologie, de ‘Triumph des Willens’ (triomf van de wil) en het uitroeien van de zwakken – waren in 1945 ook onderwets. Tijdens de zwarte klucht in zijn schuilplaats, ver onder de grond in de tuinen van de Rijksdag, moest hij een voor een zijn ideeën over het oude Europa prijsgeven – een proces dat schitterend werd vastgelegd in de Duitse film *Der Untergang*. Churchill overkwam hetzelfde tijdens zijn laatste premierschap, dat begon in 1951 en een mix was van mottenballen en alcohol. In 1945 was het, na de symbolische daverende klap als gevolg van de atoombommen op Hiroshima en Nagasaki, tijd voor een nieuwe wereld.

Veel later, toen ik Duitsland leerde kennen en las over de geschiedenis van het land, ontmoette ik toevallig een paar mensen die deel hadden uitgemaakt van Hitlers oorlogsmachine. De opmerkelijkste was, denk ik, Albert Speer. In 1981 maakte ik voor de BBC-televisie een programma over Hitler en de kunst. We vroegen Speer, Hitlers belangrijkste architect en minister van Bewapening tijdens de oorlog, voor een interview. Hij was inmiddels zesenzeventig en had twintig jaar gevangenisstraf achter de rug, maar tot onze verrassing stemde hij toe. Het was een weekend in de vakantie en in die dagen ging in Londen alles dicht. Ik moest hem meenemen naar het restaurant van het Brown's Hotel, waar hij vertelde over het Derde Rijk. Het verbaasde me dat hij niet bekend

was met een van de belangrijkste feiten over de nazistemmers, namelijk dat er veel meer protestanten op de partij stemden dan katholieken. (Beieren had de reputatie, maar dat kwam vooral doordat een derde van de stemgerechtigden protestants was.) Ik denk dat hij gewoon niet geïnteresseerd was in religie. Ik was ook verbaasd – dat had ik niet moeten zijn – dat hij het Britse bombardement op de Duitse steden verdedigde, en wel met als reden dat een groot deel van de Duitse inspanningen bij de gevechten aan de fronten werden weggehaald, voor de verdediging van het vaderland. Het was op de een of andere manier een enorm trieste avond, maar de volgende dag deden we ons interview en hij was goed, hoewel hij het waarschijnlijk allemaal al eens had verteld. Vervolgens liep hij in opperbeste stemming en bewonderd door alle vrouwen daar, terug naar zijn hotel en ging dood.

Een van mijn andere vreemde contacten met het Derde Rijk was dat met de zoon van Josef Mengele, die afschuwelijke dokter die in Auschwitz genetische experimenten deed met levende mensen en over wie gezegd wordt dat hij op het perron stond terwijl de Joden uit de veewagons vielen, waarna hij hen verdeelde in een groep mensen die kon werken en een groep die meteen naar de gaskamers moest worden gestuurd. Hij vertrok op het laatste moment uit Auschwitz, met een doos oogballen en huidmonsters die hij aan zijn professor in Frankfurt wilde laten zien. Die raakte natuurlijk in paniek en wees hem de deur. Mengele stierf in 1979 in Brazilië, en zijn familie bracht zijn verhaal in de openbaarheid. Ik interviewde zijn zoon, een sympathieke man, rechtdoorzee, opgevoed door zijn nette sociaaldemocratische stiefvader. Pas op zijn zestiende kreeg hij te horen wie zijn echte vader was. Hij was naar Brazilië gevlogen om de man te ontmoeten, maar ze konden het absoluut niet met elkaar vinden. Mengele was een gemene, vervelende man en woonde samen met een Duitse vluchteling uit Roemenië, met wie hij voortdurend ruzie had over kleine be-

dragen aan inflatie onderhevige cruzeiro's. Hij schreef een roman in houterige stijl over zijn vlucht uit het naoorlogse Duitsland: als je door Zuid-Tirol naar Genua ging, kreeg je daar van het Rode Kruis een paspoort voor Argentinië, waar Mengele onder zijn eigen naam een zaak begon. Zijn zoon vertelde dat toen de universiteit waar Mengele gepromoveerd was hem zijn doctoraat ontnam, er protesten kwamen van mensen die in Auschwitz met hem hadden samengewerkt, en dat is best aannemelijk.

De eugenetica, 'onderzoek naar rasverbetering', was niet alleen een specialiteit van de nazi's. In de vooruitstrevende wereld van 1910 vond dit onderzoek overal plaats in de westerse wereld. In Zweden werden tot de jaren zeventig Laplanders gesteriliseerd, omdat ze minder waren en zich niet mochten voortplanten. Als je kijkt naar de talenten van Speer en de doelen van Mengele, kun je zien waar Churchill op uit was toen hij in 1940 zei:

Hitler weet dat hij ons op dit eiland zal moeten breken of de oorlog verliezen. Als we tegen hem kunnen opstaan, kan Europa zich bevrijden en wachten ons brede, zonnige hooglanden voor het leven op deze planeet. Maar als we falen, zal de hele wereld, inclusief de Verenigde Staten, inclusief alles wat we gekend hebben en wat ons dierbaar is, wegzinken in de afgrond van een nieuw Duister Tijdperk, dat door de inzet van geperverteerde wetenschap nog sinisterder wordt en misschien nog langer zal duren. Laten we ons daarom voorbereiden op onze taak en ons zo gedragen, dat als het Britse Rijk en het Britse Gemenebest duizend jaar blijven bestaan, de mensen zullen zeggen: 'Dit was hun mooiste tijd.'

In 1940 was het niet verstandig om verzet te bieden of, zo je wilt, in 1939 om de oorlog uit te roepen, maar mensen reageerden niet

rationeel op Hitler. Diep vanbinnen wisten ze dat er weer een wereldoorlog aan kwam, en slimme kerels in Groot-Brittannië wisten dat ze het best maar konden leren vliegen, zoals mijn eigen vader deed in 1936, toen hij nog aan de universiteit van Glasgow rechten studeerde. Hij nam met het City of Glasgow 602 Squadron deel aan de Slag om Engeland, maar werd eruit gehaald om piloten op te leiden, waar vreselijk veel behoefte aan was. Volgens historicus Max Hastings had de Royal Air Force (RAF) niet genoeg personeel om de vliegtuigen goed te onderhouden. Dat van mijn vader stortte in februari 1942 neer boven Wales – ik heb het kompas nog. Maar het was een goede wereld, en de officieren legden geld bij elkaar om ervoor te zorgen dat ik naar Glasgow Academy kon. Ik ben hun heel veel dank verschuldigd, en daarom draag ik dit boek op aan hen.

DE TWEEDE WERELDOORLOG

— Een beknopte geschiedenis —

Stone stelt de vragen die er echt toe doen. Waarom was de oorlog onvermijdelijk? Hoe kon Hitler West-Europa zo makkelijk inlijven? Waarom duurde het zo lang voordat Amerika zich in de oorlog mengde? Zo gaat hij door, tot hij bij de vraag komt: wie won de oorlog nu echt?

Daily Mail

Norman Stone (1941) was als professor verbonden aan de universiteit van Oxford en doceerde aan de universiteit van Cambridge. Hij was buitenlandadviseur en speechschrijver van Margaret Thatcher en presentator bij de BBC. Stone woont afwisselend in Groot-Brittannië en Turkije, waar hij verbonden is aan de Bilkent-universiteit in Ankara. Eerder verschenen van zijn hand beknopte geschiedenissen van Turkije en de Eerste Wereldoorlog.

Omniboek

www.omniboek.nl